

καὶ ἡ Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία. Ἐνιαχοῦ, ὅλον ἐν Χίῳ σώζεται ὡς τοπωνύμιον μέχρι σήμερον τὸ Ξενοτάφι, λείψανον παλαιοῦ Ξενοταφίου.

Πενίγραι βεβαίως εἶπαι αἱ εἰδήσεις μέχρι σήμερον περὶ τῶν πτωχείων, ξενοδοχείων, γηροκομείων κττ. Παρὰ ταῦτα φαίνεται διὰ πανταχοῦ οὕτως ἢ ἄλλως ἐλαμβάνετο πρόνοια περὶ τῶν πτωχῶν καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ Βυζαντίου. Τοῦτο δεικνύει καὶ τὸ ἐξῆς χωρίον ἐξ ἐγγράφου τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος περὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως: πολλοῖς ἐκόμα (ἢ Ἀδριανούπολις πρὸ τῆς τουρκικῆς καταλήψεως) καὶ μεγάλοις τοῖς ἀγαθοῖς, καὶ τοσοῦτον εὐδαιμονίας αὐτῇ περιῆν, ὡς καὶ πολλοῖς ἐπαρκεῖν δύνασθαι πενομένοις καὶ τὰ πρὸς χρεῖαν ἀφθόνως αὐτοῖς δύνασθαι χορηγεῖν¹⁾.

Β'.

Ἡ φιlanθρωπία κατὰ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν πολιτείαν.

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς φιlanθρωπίας ἀμέσως ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ἰδίᾳ ἔμως κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα, ἐπέβαλεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν πολιτείαν τὸ καθήκον νὰ ἀναγνωρίσουν ἐπισήμως τὴν θέσιν τῶν φιlanθρωπικῶν ἰδρυμάτων. Ἰδίως τὸ κήρυγμα καὶ ἡ φιlanθρωπικὴ ἐνέργεια τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὅχι μόνον συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς χριστιανικῆς φιlanθρωπίας ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίσημον θέσιν αὐτῆς ἐστερέωσαν. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ διδάγμα τοῦ Χρυσοστόμου διὰ τὴν φιlanθρωπία εἶναι προτιμότερα ἀπὸ τὸν κληρονομισμὸν τῶν Ἐκκλησιῶν²⁾.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία καὶ κατ' αὐτὴν ἡ πολιτικὴ ἀνεγνώρισαν διὰ τὰ φιlanθρωπικὰ ἰδρύματα εἶναι ἐκκλησιαστικὰ καὶ οἱ προϊστάμενοί αὐτῶν εἶναι ὑπάλληλοι ἐκκλησιαστικοί. Διὰ τοῦτο ὁ δόγδος κανὼν τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου ὤρισεν: «οἱ κληρικοί τῶν πτωχείων . . . ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐν ἐκάστη πόλει ἐπισκόπων

¹⁾ Miklosich—Müller ἐνθ' ἄνωτ. 2, 130.

²⁾ Migne, 58, 509.

κατὰ τὴν τῶν ἀγίων πατέρων παράδοσιν διαμενέωσαν»¹⁾. Ὁ αὐτοκράτωρ Ζήνων ἀνέθηκεν εἰς τοὺς ἐπισκόπους νὰ ἐπιβλέπουσιν τὴν ἐκτέλεσιν ἐντὸς ὠρισμένου χρονικοῦ διαστήματος τῆς θελήσεως τῶν κληροδοτούντων ἢ διαθετόντων δωρεᾶς ὑπὲρ τῶν «ξενοδοχείων ἢ πτωχείων», ταῦτα δ' ἐπεκύρωσε καὶ ὁ Ἰουστινιανός²⁾. Ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ ὄρισεν ἔτι ἡ περιουσία τῶν ἐπισκόπων, καθὼς καὶ τῶν «ὀρφανοτρόφων καὶ πτωχοτρόφων καὶ νοσοκόμων καὶ γεροντοκόμων καὶ ξενοδόχων καὶ πάντων τῶν ἄλλων διοικητῶν τῶν σεβασμίων οἰκῶν», ἢ κτηθεῖσα μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ νέου μεγάλου αὐτῶν ἀξιώματος ἀνήκει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὰ διοικούμενα φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, ἐκτὸς ἂν προῆλθεν ἐκ δωρεᾶς ἢ κληρονομίας συγγενῶν³⁾.

Καθόλου ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ συνεπληρώθη ἡ νομοθεσία πρὸς ἐξαχρῆσιν τῆς περιουσίας τῶν ἐκκλησιῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων⁴⁾. Διὰ τῆς Νεαρᾶς 131 (κεφ. 15) παρεχώρησεν ὁ Ἰουστινιανός εἰς τὸ Ὀρφανοτροφεῖον Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ξενῶνα τοῦ Σαμψῶν καὶ τὰ ἐξαχρήματα αὐτῶν τὰ αὐτὰ οἰκονομικὰ προνόμια ἀτελείας, τὰ ὅποια ἀνεγνώρισεν εἰς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, ὡς ἐξαχρήματα συνήθως τῶν μονῶν καὶ ἐκκλησιῶν, ὑπέστησαν καὶ αὐτὰ τὴν δυσμένειαν τῶν χρόνων. Οὕτω δ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Α' ἐπέβαλε τὸν φόρον τοῦ καπνικοῦ τοῖς τῶν εὐαγῶν οἰκῶν παροίκους, τοῦ τε ὀρφανοτροφείου καὶ τῶν ξενῶνων καὶ γηροκομείων τε καὶ ἐκκλησιῶν καὶ μονασιηρίων». ⁵⁾

Δυσμενέστερος πρὸς τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα ὑπῆρξεν ὁ μέγας αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκᾶς, ὅστις ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπίγνωσιν ἔχων ζωηρὰν τῶν στρατιωτικῶν ἀναγκῶν τοῦ Κράτους, ἀφ' ἑτέρου δὲ νομίζων ὅτι μεγάλαι περιουσίαι δαπανῶνται εἰς ἰδρύσιν μονα-

¹⁾ *Pitra*, *Juris ecclesiastici graecorum historia et monumenta* 1, 525.

²⁾ *Codex* II 15 καὶ III 34. IIδ. *Heimbach*, *Anecdota* 2, 156.

³⁾ *Lingenthal* *Jus Graecoromanum* 4, 289. IIδ *Malál.* σ. 430.

⁴⁾ *Codex* II- III.

⁵⁾ *Θεοφαν. Χρονολογ.* 1, 486.

στηρίων και άλλων εὐαγῶν οἰκῶν, ἀπηγόρευσε τὴν διάθεσιν κτημάτων και άλλων δωρεῶν εἰς αὐτὰ και τὴν ἀνίδρυσιν ἐπομένως νέων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων: «μηδενὶ ἐξέστω μὴ ἀγρούς, μὴ τόπους, μὴ οἰκίας μοναστηρίοις, ἢ γηροκομείοις ἢ ξενῶσιν ὀπωσοῦν παραπέμπειν». Ὅσοι τυχὸν παλαιοὶ εὐαγεῖς οἴκοι δὲν εἶχον περιουσίαν πλέον, ἔπρεπε γὰ ἐγκαταλειφθῶν, ἐνῶ οἱ πλούσιοι ἠδύναντο γὰ διατηρηθῶν και εἰς τὸ ἐξῆς, μετὴν παλαιάν των μόνον περιουσίαν. Ὁ αὐτοκράτωρ δηλοῖ ὅτι τὸ πλῆθος και ὁ ἀπειρος πλοῦτος τῶν εὐαγῶν οἰκῶν δὲν ἐπιτρέπει τὸν περαιτέρω πολλαπλασιασμὸν αὐτῶν: «ἐν μὲν τοῖς προιέροις χρόνοις ἢ σύστασις μοναστηρίων, ξενῶνων, γηροκομείων), ἕως ἔτι σπάνις ἦν τῶν τοιούτων, πολὺ τὸ εὐλογον εἶχε και χρησιμώτατον. . . ἀφ' οὗ δὲ πρὸς πλῆθος ἐπιδέδωκε ταῦτα, και ὑπὲρ τὴν χρεῖαν ἐσιτήκασι, και τὸ μέτρον: . . . πῶς ἂν τις ἀμιγῆς εἶναι κακίας τὸ ἀγαθὸν τοῦτο λογίσαιτο;» Βεβαίως ὁ αὐτοκράτωρ φοβεῖται τὸν περαιτέρω πολλαπλασιασμὸν τῶν μοναστηρίων κυρίως, ἀλλ' ἐφ' ὅσον αἱ ἀπαγορευτικαὶ διατάξεις του περιέλαβον και τοὺς λοιποὺς εὐαγεῖς οἴκους, δικαιοῦμεθα γὰ συμπεράνωμεν ὅτι και τούτων ὁ ἀριθμὸς και ὁ πλοῦτος ἦτο μέγας. Εἶναι δὲ και αὐτονόητον ὅτι ὁ πλοῦτος τῶν ἐκκλησιῶν και μοναστηρίων ἐπλούτιζε και τὰ ἐξ αὐτῶν τοῦλάχιστον ἐξαρτώμενα φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, ἐπομένως αἱ ἀπαγορευτικαὶ διατάξεις τοῦ Νικηφόρου Φωκά ἐβλάψαν και ταῦτα.

Τὰ φιλανθρωπικὰ λοιπὸν ἰδρύματα ἐθεωρήθησαν ἐκκλησιαστικὰ εἰς τὸ Βυζάντιον. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἐπιτάσσει ποινὰς ἐκκλησιαστικὰς (μετανοίας, ξηροφαγίαν, ἀφορισμὸν κλπ.) εἰς τοὺς νοσοκόμους και λοιποὺς ὑπαλλήλους τῶν ξενῶνων κλπ. ἔταν δὲν περιποιῶνται μετ' ἀφοσιώσεως τοὺς ἀσθενεῖς και ξένους. Ὁ Στουδίτης εἶναι διεξοδικὸς εἰς τὰς ἐπιταγὰς του: «ἐὰν μὴ ἐπιμελῆται (ὁ νοσοκόμος) καθ' ὅσον δυνατόν ἐκάστου τῶν ἀρρώστων και προσάγη τὰ κατὰ χρεῖαν ἀρμοδίως. . . ἢ ὑπερβάλλῃ ἢ και ἐλλείψῃ, μετάνοιαι γ' και ρ', ἢ ξηροφαγείτω και ἀφοριζέσθω μίαν ἡμέραν' ἐὰν μὴ ὁ παρανοσοκόμος στρωννήῃ τὰς κλῖνας τῶν νοσερῶν (ἀσθενῶν) και διατηρῇ καλῶς τὰ ἔλαια (ζωτισμὸν), και εἰ μὴ ἔχη ἀκρίβειαν μέχρι και ἐσχός

1) Βλ. τὰς νεαρὰς τοῦ Νικηφόρου Φωκά μετὰ τὸν Λέοντα Διάκονον τῆς ἐκδόσεως Βόννης σ. 310, 314, 316.

κοκκίου ξηροφαγείτω και ἀφοριζέσθω μίαν ἡμέραν.» ¹, Ἐπίσης ὁ ξενοδόχος «ἐὰν μὴ ὑποδέχῃται καλῶς τοὺς ξένους, μετὰ πίσης εὐλαβείας νίπιων τοὺς πόδας αὐτῶν και κοιτάζων αὐτοὺς ἀρμοδίως μετάγοιαι ρ'. Ἐὰν ἐάσῃ ἀσιρωιον τὴν κλίνην και μὴ τὰ ἐν τῇ διακονίᾳ σκεπάσματα ἀνατινάσῃ και περιποιῆται, ξηροφαγείτω, ὡσπύτως και ἐῖν μὴ φιλοκαλῆ τὸν κοιτῶνα διὰ τῆς ἐβδομάδος» ²). Ἡ χαρακτηριστικὴ αὕτη ὑποβολὴ εἰς μοναχικοὺς κανόνας τῶν ξενοδόχων και νοσοκόμων εἶχε βεβαίως ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὐστηροτάτην περιποίησιν τῶν ἀσθενῶν και ξένων.

Τὴν σημαντικὴν τῶν φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων εἰς τὸ Βυζάντιον συμπεραίνομεν και ἐξ ἄλλων γεγονότων. Εἰς τὰς τελετὰς και ὑποδοχὰς τῆς αὐλῆς τοῦ Βυζαντίου, οἱ διευθύνοντες τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, πρὸ πάντων ὁ ξενοδόχος τῶν Θεοφίλου, ὁ ξενοδόχος τῶν Σαμψῶν, ὁ ξενοδόχος τῶν Εὐβούλου, ὁ ξενοδόχος τῶν Εἰρήνης, ὁ ξενοδόχος τῶν Ναρσοῦ, ὁ ξενοδόχος τῶν τῆς ἁγίας Εἰρήνης κατεῖχον ἰδίαν θέσιν ³). Τὸ τυπικὸν τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς πρόνοιαι περὶ ἔλων «ὅσα δεῖ παραφυλάττειν τῇ ἁγίᾳ και μεγάλῃ Πέμπτῃ και ἐπὶ τῆς τοῦ βασιλέως περιόδου ἐν τοῖς γηροκομείοις» ⁴). Ὁ αὐτοκράτωρ πρὸ τῶν γερόντων και πτωχῶν διανέμων ἐλέη. Τὴν μεγάλην Παρασκευὴν ἐπεσκέπτετο εἰδικῶς τὰ γηροκομεία τῆς Κύφης και διένειμεν ἐλέη εἰς τοὺς γέροντας και ἀναπήρους ⁵.

Διάφοροι διευθύνονται τῶν εὐαγῶν οἴκων, ξενοδόχοι και ὄρφανοτρόφοι και πτωχοτρόφοι ἀνήλθον εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον. Πρῶτος ὁ ὄρφανοτρόφος Ἀκάκιος ἐγινε Πατριάρχης ⁶) τὸν πέμπτον αἰῶνα. Ὁ Πατριάρχης Μηναῆς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἦτο πρότερον «πρεσβύτερος και ξενοδόχος τῶν Σαμψῶν» ⁷). Ὁ Πατριάρχης Σέργιος ἐπὶ Ἡρακλείου ἦτο πρότερον πτωχοτρόφος εἰς τι πτωχεῖον

¹) *Migne. Patr. gr.* 99. 1741.

²) *Migne. Patr. gr.* 99, 1744.

³) *Κωνστ. Πορφυρογέν.* 1. 173 (de cerim.)

⁴) *Αὐτόθι* 1, 177.

⁵) *Αὐτόθι* 1, 180.

⁶) *Βλ. Μάλχον ἐν Histor. Gr. Minores* 1,392 και *Σουΐδαν ἐν λ. Ἀκάκιος.*

⁷) *Μαλάλ.* 479 *Θεοφάν.* Χρονογρ. 1,217.

τοῦ Βοσπόρου, ¹⁾ προωρισμένον προφανῶς διὰ τοὺς ναυτιλλομένους.

Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Παῦλος ἦτο πρότερον ξενοδόχος τῶν Εὐβούλου ἐν Κωνσταντινουπόλει ²⁾. Ἀντιθέτως μητροπολίτης Νικαίας ἀνγκασθεὶς νὰ παραιτηθῆ ἐγένεν ὀρφανοτρόφος ³⁾. Ἐκ σφραγίδος ἐγνώσθη ἔτι ἐπίσκοπος Ἰωνοπόλεως ἦτο συγχρόνως καὶ χαριουλάριος τοῦ Μεγάλου Ὀρφανοτροφείου Κωνσταντινουπόλεως ⁴⁾.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ διοικητοῦ τοῦ Μεγάλου Ὀρφανοτροφείου ἔλαβε μεγάλην δύναμιν, διότι εἰς αὐτὸν ἀνετέθη καὶ ἡ προστασία τῶν ὀρφανῶν καὶ τῆς περιουσίας καὶ ἄλλων εὐαγῶν οἰκῶν. Ὁ ὀρφανοτρόφος εἶχε τὸ καθήκον νὰ προστατεύῃ τὰ ὀρφανά, νὰ ἐκλέγῃ ἐπιτρόπους καὶ κηδεμόνας αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει (ὅχι ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ὅπου τὸ καθήκον τοῦτο εἶχον οἱ ἐπίσκοποι), νὰ κινή ἀγωγὰς κατὰ τῶν σφετεριστῶν τῆς περιουσίας τῶν ὀρφανῶν, νὰ διαχειρίζεται τὴν περιουσίαν τῶν ὀρφανῶν ⁵⁾. Εἰς τὴν ὑπεκκλητικὴν ἱεραρχίαν κατεῖχε σημερινούσαν θέσιν ὁ ὀρφανοτρόφος, ἐξηρτῶντο. δ' ἐξ αὐτοῦ διάφοροι ὑπάλληλοι μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ «οἱ χαριουλάριοι τοῦ δαίον» ἦτοι οἱ ἀρχαιοφύλακες καὶ γραμματεῖς τοῦ Ὀρφανοτροφείου καὶ ἔπειτα Λωβροτροφείου τοῦ Ζωτικοῦ, ἐνῶ ἄλλαι διοικηταὶ εὐαγῶν οἰκῶν ἐπαρχιακῶν, «ὁ ξενοδόχος Σαγγάρου, ὁ ξενοδόχος Πυλῶν, ὁ ξενοδόχος Νικομηδείας» ὑπέκειντο εἰς τὸν «μέγαν κουράτωρα» καθὼς καὶ ὁ «μειζότερος τῶν Ἐλευθερίου» ⁶⁾. Τὰ λοιπὰ ἐπαρχιακὰ ἰδρύματα ὑπέβαλον τοὺς λογαριασμοὺς των εἰς τοὺς ἐπισκόπους ⁷⁾ καὶ δὲν ἐξηρτῶντο ἐπομένως ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἰπῆρχε κεντρικὴ διοίκησις τῶν εὐαγῶν οἰκῶν, τοῦλάχιστον τῶν ἄλλων. τῶν μὴ ἐξαρτωμένων ἐκ τοῦ Ὀρφανοτρόφου καὶ τοῦ Μεγάλου Κουράτωρος; ἀξιώματα μνημονευόμενα ἐπὶ σφραγίδων ἐπει-

¹⁾ Χρον. Πασγάλ. 1,699.

²⁾ Μαλάλ. σ. 411. Θεοφάν. Χρονογρ. 1,165.

³⁾ Βλ. δαίον Ἰγνατίου Πατριάρχου, Migne 105,537.

⁴⁾ Schlumberger, Sigillographie σ. 155.

⁵⁾ Πβ. Heimbach, Anecdota 3,143 Lingenthal, Jus graecoromanum 1,47 καὶ 2,139 καὶ 4,27.

⁶⁾ Κωνσ. Πορφυρογέν. 1,720 καὶ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον (Bury) σ. 112.

⁷⁾ Lingenthal. Ἰνθ. ἀνωτ. 4,196.

σαν τὸν Schlumberger ἔτι ὑπῆρχε σχετικῇ ὑπηρεσίᾳ. Οὕτω ἐγνώσθησαν τὰ ἀξιώματα χαριουλαρίου τῶν εὐαγῶν (οἰκων ὀτλ.), οἰκονόμου τῶν εὐαγῶν, μεγάλου οἰκονόμου τῶν εὐαγῶν⁽¹⁾. Πιθανῶς ἕμως οὗτοι ἦσαν ὑπάλληλοι τοῦ σακελλίου⁽²⁾ καὶ δὲν ἀπετέλουν αὐτοτελεῖ ὑπηρεσίαν, διότι ἄλλως θὰ εἶχομεν πλείονας εἰδήσεις περὶ αὐτῶν.

Γ.

Τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα Κωνσταντινουπόλεως

Τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἐφρόντιζαν γὰ καὶ λωπίσθον δι' ἐκκλησιῶν καὶ κοινωφελῶν ἰδρυμάτων ἔχει μόνον αὐτοκράτορες ἀλλὰ καὶ πλούσιοι ἰδιῶται. Περὶ τῶν φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῶν αὐτοκρατόρων γενικῶς ὠμίλησα ἀνωτέρω. ἔνταῦθα δὲ θὰ σημειώσω ὅσα ὀνομασίαι ἀναφέρονται, ἐφ' ἧσον ταῦτα εἶναι εἰς ἐμὲ γνωστά.

1) Εἰς τὴν Ἁγίαν Ἐλένην ἀποδίδεται ἡ κτίσις γηροκομείου πλησίον τοῦ παλατίου τοῦ Ψωμαθέως, τῶν σημερινῶν Φαρμαθιῶν³⁾.

2) Τὸ γηροκομεῖον τὰ Φλωρεντίου ἦτο οἶκος τοῦ Πατρικίου Φλωρεντίου ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀρκαδίου⁴.

3) Τὰ Δεξιοκράτου (!) ἦσαν οἶκος τοῦ Πατρικίου Δεξιοκράτους καὶ μετεβλήθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς γηροκομεῖον, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ⁵⁾.

4) Τὰ Ἀνθημίου (!) ἦσαν οἶκος τοῦ μαγίστρου Ἀνθημίου καὶ μετεβλήθη εἰς γηροκομεῖον ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μαρκιανοῦ καὶ τῆς Πουλχερίας⁶⁾.

5) Εἰς τὸν Μαρκιανὸν ἀποδίδεται ἡ κτίσις τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης καὶ τοῦ παρ' αὐτὴν νοσοκομείου⁷⁾. Τὸ νοσοκομεῖον τοῦτο,

¹⁾ Schlumberger, Sigillogr. σ. 394 κέξ. Κωνστ. Περφυρογ. 1.753.

²⁾ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον σ. 141.

³⁾ Ψευδοκωδ. (Preger) σ. 216.

Διὰ τοῦ άρθρου τὰ καὶ τῆς γενικῆς τοῦ ἰδρυτοῦ ἢ κτήτορος ὀνομάζονται συνήθως εἰς τὸ Βυζάντιον τὰ διάφορα ἰδρύματα, φιλανθρωπικὰ καὶ ἄλλα.

⁴⁾ Ψευδοκωδ. σ. 251.

⁵⁾ Ψευδοκωδ. σ. 241.

⁶⁾ Ψευδοκωδ. σ. 251.

⁷⁾ Ψευδοκωδ. σ. 234.

τὸ ὄποιον βεβήτως ἐκαλεῖτο καὶ ξενῶν, ὀνομάζεται πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου «ἐκ τῆς Ἀγίας Εἰρήνης». Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὄχι μόνον διετηρήθη καθ' ὅλους τοὺς μεταξὺ αἰῶνας, ἀλλὰ καὶ ἀνήλθεν εἰς περιωπήν. ἀφοῦ «ὁ ξενοδόχος τῶν τῆς Ἀγίας Εἰρήνης» κατελέγετο μεταξὺ τῶν διοικητῶν μεγάλων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῶν γενομένων δεκτῶν εἰς ὠρισμένας ὑποδοχὰς τῆς αὐλῆς.

6. Εἰς τὸν αὐτὸν Μαρκιανὸν καὶ τὴν Πουλχερίαν ἀποδίδεται ἡ κτίσις καὶ τοῦ γηροκομείου τοῦ ὀνομαζομένου Πράσινα ¹⁾.

7. Ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἀναφέρονται ὀρφανοτρόφοι, ὅπως ὁ πρεσβύτερος Νίκων καὶ ὁ Ἐπειτα πατριάρχης Ἀκάκιος ὡς διάδοχοι τοῦ βασιλέως Ζωτικοῦ τοῦ ὀρφανοτρόφου ²⁾. Ἐκτοτε λοιπὸν ὑπῆρχε τὸ πρῶτον βεβαίως ὀρφανοτροφεῖον Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Ζωτικοῦ. Ἡ Νεαρά 131 τοῦ Ἰουστινιανοῦ (κεφ. 15) μνημονεύει τὸ Ὀρφανοτροφεῖον, ἄλλη δὲ μεταγενεστέρα, τοῦ Ἡρακλείου, ἀκριδέστερον «τὸ κατὰ Ζωτικὸν Ὀρφανοτροφεῖον» ³⁾. Κατὰ παράδοσιν διασωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ψευδοκωδικοῦ ⁴⁾ ὁ Ἰουστίνος Β' καὶ ἡ Σοφία ἀνήγειραν «τὸν βασιλεὺς Ζωτικόν», δηλ. τὸ νοσοκομεῖον τοῦ Ζωτικοῦ, τὸ ὄποιον ἐχρησιμοποίησαν ὑπὲρ τῶν λεπρῶν, ὡς λωβοτροφεῖον. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὸ τμήμα τῶν λεπρῶν ἀπέσπασαν ἀπὸ τὸ λοιπὸν ὀρφανοτροφεῖον καὶ ἀπεμόνωσαν, ἄλλως δὲν φαίνεται σαφές διατι τὸ λεπροκομεῖον ὀνομάσθη «Ζωτικός», διατι ἔφερε τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ ὀρφανοτροφείου. Τὸ λεπροκομεῖον τοῦτο καὲν ὡς ξυλόστεγον κατὰ τινὰ βαρβαρικὴν ἐπιδρομὴν ἀνηγέρθη, ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ αυτοκράτορος Μαυρικίου ⁵⁾. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου «τὸ νοσοκομεῖον τοῦ βασιλέως (Ζωτικοῦ), γυρῶνθη διὰ τὰ περιλάβη ἀπάντας τοὺς τοιαῦδε νόσφ κυριευομένους», τοὺς λεπροῦς ⁶⁾. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους «οἱ

¹⁾ Ψευδοκωδ. σ. 239.

²⁾ Codex III 34. Εὐάγρ. II 11, 7.

³⁾ *Lingenthal*, *Jus graecorum*. 3. 44.

⁴⁾ Ψευδοκ. σ. 23.

⁵⁾ Κεδρην. I, 698. Περὶ τῆς τοποθεσίας τοῦ Ζωτικοῦ βλ. *Pargoire*, *Izvestija* I, 2 σ. 49.

⁶⁾ Θεοφάν. Συνέγ. σ. 449.

χαρτουλάριοι τοῦ δαίον», ἔτηλ. εἰ ἀρχαιοφύλακες καὶ γραμματεῖς τοῦ λεπροκομείου ὑπέκεινται εἰς τὸν Ὀρφανοτρόφον καὶ ἡ ἐξάρτησις αὕτη, βεβαίως δεικνύει τὴν πρὸ ἐλευσιν τοῦ λεπροκομείου ἐκ τοῦ παλαιοῦ ὀρφανοτροφείου. Κατὰ τὸν Κεδρηγόν¹⁾ ὁ Ρωμανὸς Γ' Ἀργυρὸς ἀνεκαίνισε τὸ Λωβοτροφεῖον, καὶ οὕτως ὀνομάζεται βεβαίως ὁ παλαιὸς Ζωτικὸς.

8. Μετὰ τὴν ἰδρύσιν τοῦ Ζωτικοῦ παρήχμασε τὸ παλαιὸν λεπροκομεῖον εἰς τὸ Ἀργυρώνιον τοῦ Βοσπόρου τὸ μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Προκοπίου²⁾.

9. Τὰ Ἀρματίου ἦτο οἶκος τοῦ Πατρικίου Ἀρματίου ἐπὶ Ζήνωνος, ὅστις ἀνεκαίνισθη ὡς γηροκομεῖον, ὅπως ἦτο βεβαίως καὶ ἀρχικῶς, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Παρακλιμωμένου αὐτοῦ³⁾. Ἀνακαινιζόμενον κατὰ καιροὺς τὸ ἴδρυμα τοῦ Ἀρματίου διετηρήθη μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰδὼς τὸ 1446-7 ἀναφέρεται ὁ Γρηγόριος Ἀλυάττης ὡς καλλιγράφος εἰς τὸν ξενῶνα τοῦ Ἀρματίου.⁴⁾

10. Ὁ ξενῶν τῶν Εὐβούλου δὲν εἶναι βέβαιον πότε ἐκτίσθη. Ἰπῆρχεν ἤδη κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, εἰδὼς, κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα ἐκάτ,⁵⁾. Κατὰ τὸν Ψευδοκωδινὸν ἐκτίσθη, ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Θρακῆς⁶⁾. Παῦλος ὁ ξενοδόχος τῶν Εὐβούλου ἐγίνε πατριάρχης Ἀντιοχείας⁷⁾. Ὁ ξενοδόχος τῶν Εὐβούλου κατεῖχε τιμητικὴν θέσιν εἰς τὰς ὑποδοχὰς τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς⁸⁾. Ἐκ τοῦ βίου Λουκά τοῦ Στυλίου μαρτυροῦμεν ὅτι «τὸ νοσοκομεῖον τῶν Εὐβούλου εἶχε πολλοὺς ἰατροὺς⁹⁾».

¹⁾ Κεδρηγ. 2, 564.

²⁾ Προκοπ. Κτισμ. (Haury) σ. 37: «ἐν χώρῳ τῷ καλούμενῳ Ἀργυρωνίῳ πτωχῶν ἦν ἐκ παλαιοῦ καταγώγιον, ὅσπερ ἡ νόσος ἀνήκεστα ἐλωθήσατο». Νομίζω ὅτι τὸ καταγώγιον τοῦτο μόνον λεπροκομεῖον ἠδύνατο νὰ εἶναι.

³⁾ Ψευδοκωδ. σ. 238. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae (Delehaye, σ. 492).

⁴⁾ Βυζαντινα Χρονικά 7, 680.

⁵⁾ Μαλάλ. 111 Θεοφάν. Χρονογρ. 1, 165.

⁶⁾ Κωνσταντ. Πορφυρογ. 1, 173.

⁷⁾ Χρονικ. Παρμάλ. 1, 622.

⁸⁾ Ψευδοκωδ. σ. 254.

⁹⁾ Anal. Bollandi 28, 36: «πρὸς τὸ τῶν Εὐβούλου νοσοκομεῖον προσέδην ἰα-»

11. Ὁ ξενὼν τῶν Σαμφῶν ἦτο νοσοκομείον, ἀγνωστον πότε ἔδρυθέν¹⁾. Κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα καὶ ἔπειτα πάλιν ἑκάτῃ, καὶ ἀνιδρύθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ²⁾. Ἡ ἔπειτα παράδοσις ἀπέδιδε τὴν ἔδυσιν τοῦ Σαμφῶν εἰς αὐτὸν τὸν Ἰουστινιανὸν μετὰ θεραπείαν εὐρέως νοσήματος ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ³⁾. Ὁ ξενοδόχος τοῦ Σαμφῶν Μηγῆς ἔγινε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ⁴⁾, ἡ τοιαύτη δ' ἀνάρρησις δεικνύει τὴν τότε ἀκμὴν τοῦ ξενῶνος. Ἐκ τῶν θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου ἐμάθομεν ὅτι εἰς τὸ νοσοκομεῖον τοῦ Σαμφῶν ὑπῆρχον διάφορα τμήματα, χειρουργικόν, ὀφθαλμικόν καὶ εἴ τι ἄλλο: «δίδωμι ἑμαυτὸν ἐπὶ τῷ χειρουργηθῆναι τοῖς χειρουργοῖς τῶν Σαμφῶν καὶ ἀνέπεσα ἐν αὐτῷ τῷ ξενῶνι πλησίον τῆς πύλης τῶν ὀφθαλμικῶν»⁵⁾. Ὁ ξενοδόχος τοῦ Σαμφῶν κατεῖχε τιμητικὴν θέσιν εἰς τὰς ὑποδοχὰς τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς⁶⁾. Δὲν γνωρίζω ἂν νοεῖται καὶ ἐξοχὴν ὁ ξενὼν τοῦ Σαμφῶν εἰς τοὺς ἑξῆς στίχους τοῦ Προδρόμου⁷⁾:

ὡς προῆσμαν ἐκ τοῦ πρῶσματος γέγονε τῇ χειρὶ μου
ὀλόκληρον ἐδιάβασα μῆναν εἰς τὸν ξενῶνα.

12. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκτίσεν ἢ πιθανιώτερον ἀνέκτισε δύο ἄλλους ξενῶνας ἀπέναντι τοῦ Σαμφῶν «ἐν ταῖς Ἰσιδώρου τε καὶ Ἀρκαδίου καλουμέναις οἰκίαις»⁸⁾. Ὁ Ἰσιδώρος κατὰ τὸν Ψευδοκωδινόν⁹⁾ ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Εὐδούλου τοῦ ἰδρυτοῦ ἰδίου ξενῶνος. Ὁ ξενὼν τοῦ

ἔσονται (τὸν ἀσθενῆ) ἀποφέρουσιν· ἔσθα δὲ οἱ τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμονες τέχνης ὁμαδὸν ἐπισυναχθέντες...

¹⁾ Τὸν βίον τοῦ φιλανθρωπίκου Σαμφῶν βλ. κατὰ Συμεῶν τὸν Μεταφράστην παρὰ *Migne*, 115, 277. Ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου πατρὸς Σαμφῶν τοῦ πρεσβυτέρου καὶ ξενοδόχου ἐορτάζεται τὴν 27 Ἰουνίου.

²⁾ *Προκόπ. Κτίσμ.* (Haury σ. 19). *Χρον. Πασγάλ.* 1, 622. *Θεοφάν. χρονογρ.* 1, 181 καὶ 1, 181.

³⁾ *Ψευδοκωδ.* σ. 254.

⁴⁾ *Μαλάλ.* 479, *Θεοφάν. χρονογρ.* 1, 217.

⁵⁾ Βλ. *Varia Graeca Sacra* ἔκδ. ὑπὸ *A. Παπαδοπούλου Κεραμῆως* σ. 26.

⁶⁾ *Κωνστ. Πορφυρογέν.* τ. 1, 173.

⁷⁾ *Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques* IV 89.

⁸⁾ *Προκόπ. Κτίσμ.* σ. 19

⁹⁾ *Ψευδοκωδ.* σ. 254

Ἰσιδώρου (τὰ Ἰσιδώρου) ἀνεκαινίσθη βραδύτερον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου καὶ μετωνομάσθη τὰ Θεοφίλου¹⁾.

13. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα ἀνήγειραν καὶ ἄλλον ξενῶνα πλησίον τῆς ἡαῤῥάστῆς παρὰ τὸ **Στάδιον**²⁾ τῆς Κωνσταντινουπόλεως προφανῶς χάριν τῶν καταπλεόντων ἐκεῖ πτωχῶν καὶ ἀσθενῶν.

14. **Τὰ Πέτρου** ἦτο γήροκομεῖον ἀνιδρυθὲν μετὰ τῆς παρακειμένης ἐκκλησίας κατὰ τὸν **Ψευδοκωδινόν**³⁾ ὑπὸ Πέτρου Πατρικίου ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

15. **Τὸ Μέγα Ὀρφανοτροφεῖον**⁴⁾ ἢ ὄρφανοτροφεῖον κατ' ἐξοχὴν ἢ κατὰ **Ζωτικὸν ὄρφανοτροφεῖον**, ὅπως ἀνωτέρω εἶπομεν (σ. 153), ἱδρυμα τοῦ ὁσίου Ζωτικοῦ, φαίνεται ὅτι διερρυθμίσθη ὑπὸ Ἰουστινίου Β', ὅτε ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτοῦ καὶ τὸ τμήμα τῶν λεπρῶν. Εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ πηγαὶ λέγουσιν ὅτι ὁ Ἰουστίνος ἐκτίσεν τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου καὶ Πέτρου «ἐν τῷ ὄρφανοτροφείῳ»⁵⁾. Ἐπειδὴ ἔμως ἡ παράδοσις παρὰ **Ψευδοκωδινῷ**⁶⁾ λέγει ὅτι «τὸν Ἁγίον Παῦλον τὸ ὄρφανοτροφεῖον ἀνήγειραν Ἰουστίνος καὶ Σοφία», εἶναι πιθανώτερον ὅτι μετὰ τοῦ ναοῦ ἐγένετο καὶ μικρὰ ἢ καὶ μεγάλη διασκευὴ τοῦ ὄρφανοτροφείου. Εἰς τὸ ὄρφανοτροφεῖον ὅπως καὶ εἰς τὸν ξενῶνα τοῦ Σαμφῶν εἶχον ἑοικῆ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ (νεαρ. 131, 15) προνόμια οἰκονομικὰ καὶ ταῦτα βεβαίως συνετέλεσαν εἰς τὴν αὐξησιν τῆς περιουσίας του. Ἐπὶ Ἡρακλείου τὸ ὄρφανοτροφεῖον εἶχε πλὴν ἄλλης περιουσίας καὶ πλοῖα⁷⁾. Τὸ ἱδρυμα ἀνεκαινίζετο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν. Ὁ Ρωμανὸς I' Ἀργυρὸς ἀνεκαίνισεν «τὸ Λωβοτροφεῖον καὶ τὸ Ὀρφανοτροφεῖον καὶ πάντας τοὺς κακῶς παθόντας ξενῶνας»⁸⁾.

¹⁾ Αὐτόθ. σ. 185

²⁾ Προκοπ. Κτίσθ. σ. 45

³⁾ Ψευδοκωδ. σ. 241

⁴⁾ Schlumberger, Sigill. σ. 155

⁵⁾ Θεοφάν. Χρονογρ. 1, 244. Ηβ. Δ. Γραμματ. 132 Συναγών Μάγιστρ. 605 Ζωναρ. (Dindorf) 3, 285

⁶⁾ Ψευδοκωδ. σ. 235

⁷⁾ Χρον. Πασγαλ. 1, 722

⁸⁾ Κεδρην. 2, 504 Ηβ. Γλυκάν 621

Ριζικήν ἀνακαινίσιν καὶ ἐπαύξεισιν ἔκαμεν ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός ¹⁾ πλουτίσας αὐτὸ δι' εἰδικῶν προσόδων καὶ διορίσας καὶ διδασκάλους οἰκοτρόφους ἐν τῷ Ὀρφανοτροφείῳ χάριν τῶν ὀρφανῶν καὶ πτωχῶν νέων. Τὸ ἀνακαινισθὲν ὀρφανοτροφεῖον ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ἀπετέλεσε τὸ μέγιστον φιλάνθρωπικὸν συγκρότημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὸ ὁποῖον προσηρτήθησαν καὶ οἰκῆματα χάριν ἀναπήρων, πτωχῶν, ἄρρετων, γερόντων. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ δικαίως καυχᾶται διὰ τὸ μέγα ἔργον τοῦ πατρὸς τῆς, τὸ ἔποιν περιγράφει λεπτομερῶς. Ὁ διδάσκαλος Κωνσταντῖνος Στιλβῆς ἐδίδαξεν «ἐν τῷ περιωνύμῳ ναῶ τῶν ἁγίων μεγάλων ἀποστόλων ἐν τῷ Ὀρφανοτροφείῳ» ²⁾

Τὸ Ὀρφανοτροφεῖον ὀνομάζεται «μέγιστον πτωχεῖον τῶν κατὰ τὴν βασιλίδα» ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Πατριάρχου Νικηφόρου, ὅστις διεύθυνεν αὐτὸ πρὶν γίνῃ Πατριάρχης. ³⁾ Τὸ αὐτὸ ἴδρυμα ὀνομάζετο καὶ ἀπλῶς Οἶκος, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου (1,720), ὅπου «οἱ χαριτουλάριοι τοῦ Οἴκου» ἔστι τοῦ Ὀρφανοτροφείου καὶ «οἱ χαριτουλάριοι τοῦ Ὁσίου» ἔστι τοῦ Λωδοτροφείου Ζωτικοῦ ὑπάγονται εἰς τὸν Ὀρφανοτρόφον.

Ὁ διοικητὴς τοῦ Ὀρφανοτροφείου, ὁ Ὀρφανοτρόφος ἔλαβε μεγάλην δύναμιν, ἀφοῦ ἀνετέθη εἰς αὐτὸν καὶ ἡ πρόνοια περὶ τῶν ὀρφανῶν καθόλου. Πλὴν τῶν μνημονευθέντων ἀνωτέρω Ζωτικοῦ Νίκωνος καὶ Ἀκακίου γνωστοὶ εἰς ἡμᾶς ὀρφανοτρόφοι εἶναι: Διέων, ὁ Ὀρφανοτρόφος, ᾧ ἐπιστέλλει ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ⁴⁾, ὁ Γεώργιος Ὀρφανοτρόφος, ᾧ ἐπιστέλλει ὁ Φώτιος ⁵⁾, ὁ Παῦλος Ὀρφανοτρόφος ⁶⁾, ὁ πανηγύργος Ἰωάννης Ὀρφανοτρόφος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Δ' τοῦ Παφλαγόνοιο καὶ θεῖος τοῦ Μιχαὴλ Ε' ⁷⁾, ὁ «νομοφύλαξ, πρωτεύδικος καὶ ὀρφανοτρόφος» Ἀλέξιος

¹⁾ Ἄνν. Κομν. 2, 290. Ζωναρ. 4, 244

²⁾ Notices et Extraits 6, 516

³⁾ Ἰγνατίου, βίος Νικηφόρου ἔκδ. De Boor. τ. 152

⁴⁾ Migne, 99, 1004.

⁵⁾ Migne 102, 877.

⁶⁾ Συμῶν Μάγιστρο. τ. 732

⁷⁾ Βλ. Ψελλῶν τ. 104 (London) τ. 116. Γλυκᾶν τ. 281 Ἐπιφάνη τ. 192 τῆς κατὰ τὸν Ὀρφανοτρόφον.

Ἀριστηνός, ᾧ ἐπιστέλλει ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ¹⁾, ὁ Λέων Βαρθολῆς, ᾧ ἐπιστέλλει ὁ Μάξιμος Πλανούδης ²⁾.

Δύναται ἴσως νὰ τεθῆ, τὸ ζήτημα, ἂν τὸ ἀξίωμα τοῦ Ὀρφανοτρόφου ὡς ἔχοντας τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ὀρφανῶν ἠδύνατο νὰ εἶναι διάφορον τοῦ διοικητοῦ τοῦ Ὀρφανοτροφείου. Νομίζω ἔτι τοῦτο δὲν συνέβη, ἀφοῦ τὸ Ὀρφανοτροφεῖον ἠδύνατο ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ περιθάλψῃ τὰ ὀρφανά, οὔτε δ' ἔχομεν καμμίαν μνείαν περὶ δικιρέσεως τοῦ ἀξιώματος.

16. Τὰ Καριανοῦ, γηροκομεῖον, τὸ ὁποῖον ἀνήγειρεν ὁ Μαυρίκιος ³⁾.

17. Ὁ ξενὼν τῆς Ὀξείας δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν νῆσον Ὀξείαν, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Schlumberger ⁴⁾ καὶ κατ' αὐτὸν καὶ ὁ Marin ⁵⁾ ἀλλ' εἰς τὴν ὁμώνυμον συνοικίαν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει πλησίον τῶν ἐμβόλων τοῦ Δομνίου. Εἰς τὴν Ὀξείαν ὑπῆρχεν ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, κτίσμα τοῦ Ἀναστασίου Α' κατὰ τὸν Ψευδοκωδινόν (σ. 235). Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου κατετέθησαν τὰ λείψανα τοῦ θαυματουργοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου, πρὸς τὸν ὁποῖον πολὺς κόσμος προσήρχετο ζητῶν θεραπείαν. Εἰς τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου ὑπάρχει τὸ ἐξῆς διδακτικὸν χωρίον: «μὴ βάλῃς ἑαυτὸν εἰς ἰατρόν, ἀλλὰ ἄπελθε εἰς τὴν Πόλιν, εἰς τὴν Ὀξείαν, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ βαπτισιοῦ, καὶ κάκεισε προσκαυτέρησον τῷ Ἁγίῳ Ἀρτεμίῳ καὶ ἰᾶταί σε» ⁶⁾. Ἄν καὶ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ θαύματα ξενῶν, δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ἔτι ὑπῆρχε τοιοῦτος πρὸς διαμονὴν τῶν ἀσθενῶν τῶν καταφευγόντων εἰς τὸν Ἁγιὸν Ἀρτέμιον. Πιθανῶς ὁ ξενὼν οὗτος ὀνομάζετο καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ κακῶς ἀπέδωκεν αὐτὸν εἰς τὸ Ἰωάννην τὸν Ἐλεήμονα ὁ Du Cange ⁷⁾.

¹⁾ Migne 133,12 41

²⁾ Maximi Planudis, Epistolae ἐκδ. Treu. σ. 10. Περὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Ὀρφανοτρόφου ἰδ. καὶ Bury, The imperial Administrative System in the Ninth Century 1911 σ. 103, 116, καὶ ἀνωτέρω σ. 150.

³⁾ Ψευδοκωδ. σ. 241

⁴⁾ Sigillographie σ. 378

⁵⁾ Les moines de Constantinople σ. 66

⁶⁾ Varia graeca sacra ἐκδ. ὑπὸ Α. Παλαδοπούλου. Κεφαλαίως σ. 46.

⁷⁾ Du Cange, Constantinopolis Christiana 4,163

18. **Τὰ Ναρσοῦ** ἦτο ξενῶν καὶ γηροκομεῖον ἐκ μετασχηματισμοῦ τῆς οἰκίας τοῦ πατρικίου Ναρσοῦ ἐπὶ τῶν χρόνων Ἰουστίνου Β' ¹⁾. Ὁ ξενοδόχος τῶν Ναρσοῦ κατεῖχε τιμητικὴν θέσιν εἰς τὰς ὑποδοχὰς τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς μετὰ τῶν διοικητῶν τῶν μεγάλων ξενῶν, τοῦ Σαμφῶν, τοῦ Εὐθύλου κ. ἄ. ²⁾.

19. **Τὰ Σεβήρου** γηροκομεῖον, πρότερον οἰκία Σεβήρου τινός, ἀδελφοποιητοῦ Κωνσταντίνου Γ' ³⁾ κατὰ τινὰ παράδοσιν.

20. **Τὰ Χριστοδοτίας**, ξενῶν ἀφιέρωθεις ὑπὸ τινος Χριστοδοτίας ⁴⁾.

21. **Τὰ Γηραγάθης**, γηροκομεῖον, ἀφιέρωμα τῆς Ἀγάθης ⁵⁾, ἐρωμένης τοῦ Κωνσταντίνου Κοπρωνύμου, τῆς εἰρωνικῆς ἐπικληθείσης Γηραγάθης.

22. **Τὰ Εἰρήνης** ξενῶν ἰδρυθεὶς ὑπὸ τῆς αὐτοκρατορίας Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας ⁶⁾. Ὁ ξενοδόχος τῶν Εἰρήνης κατεῖχε τιμητικὴν θέσιν εἰς τὰς ὑποδοχὰς τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς ⁷⁾.

23. Ἡ Εἰρήνη ἔκτισε καὶ τὸ ξενοτάφιον ⁸⁾ τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ ἐν Κωνσταντινουπόλει χάριν τῶν πτωχῶν ξενῶν.

24. Ἡ Εἰρήνη ἔκτισε καὶ τὰ παλάτια τὰ **Ἐλευθερίου** καὶ τὰ **ἐργοδοσία** ἦτοι τὸ βασιλικὸν ἐργαστήριον, ὅπου ἐδίδοτο ἐργασία εἰς πτωχοῦς. Ἀμφότερα τὰ ἰδρύματα πρέπει νὰ θεωρηθῶσι μάλλον δημόσια καὶ φιλανθρωπικά, ἀφοῦ ὁ μειζότερος τῶν Ἐλευθερίου ὑπῆ-

¹⁾ Ψευδοκωδ. τ. 249. Τὰ Ναρσοῦ ἀναφέρει καὶ Λέων Γραμματικός τ. 228 καὶ Γεώργιος Μανιός τ. 810.

²⁾ Κωνσταντ. Πορφυρογ. 1, 173. Πιθανῶς τὰ Ναρσοῦ ἦσαν ὁ ξενῶν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, τοῦ ἀνιδουθέντος ὑπὸ τοῦ Ναρσοῦ ἐπὶ Φωκᾶ (Ζωγράφ. 3, 301). Ὁ ξενῶν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἀναφέρεται καὶ κατὰ τὴν δέκατον τέταρτον αἰῶνα, ὅτε ἀναγράφει τὸ ξενοτάφιον τοῦ ξενῶνος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Στρατιᾶ (Bibl. Le-grand. Bibl. gr. vulgaire τ. 2 σ. XXIV).

³⁾ Ψευδοκωδ. τ. 251 ἐκδ. Βόννης σ. 107.

⁴⁾ Varia graeca sacra, ἐκδ. ὑπὸ Α. Πικαδοπούλου Κερκυραίας τ. 24 σ. 119. Χρησιόμ. ... ξενοδόχος τοῦ ξενῶνος τῶν Χριστοδοτίας, τοῦ ὄντος πλησίον τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας ἐν τοῖς Δομῶσι ἐμβόλοις.

⁵⁾ Ψευδοκωδ. τ. 240.

⁶⁾ Ψευδοκωδ. τ. 246 116. Λέοντα Γραμματ. τ. 204.

⁷⁾ Κωνσταντ. Πορφυρογ. τ. 1, 173.

⁸⁾ Ψευδοκωδ. τ. 216.

⁹⁾ Αἰθίοθ. σ. 269. Περὶ ἐργοδοσιῶν πρὸς *Reiske*, εἰς Κωνστ. Πορφυρογ. τ. 2, 254.

γεται εἰς τὸν μέγαν κουράτωρα, ὅπως καὶ οἱ ξενοδόχοι Σαγγάρου, Πυλῶν καὶ Νικομηδείας. Ἐκ τρυφιδῶν ἐγνώσθη καὶ τὸ ἀξίωμα μέγας κουράτωρ τῶν Ἐλευθιρίων¹⁾. Οἱ δὲ «ἀρχοντες τῶν ἐργοδοσιῶν» καὶ τοὶ μειζότεροι «ἐπιστάται» τῶν ἐργοδοσιῶν ὑπήγοντο καὶ ὑπέεα . . . τὸς λογαριασμοὺς τῶν «τῶ ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ λόγου»²⁾. Ἡ Εἰρήνη, ἐφρόντισε προσέτι καὶ περὶ διανομῆς ἄρτου εἰς πτωχοὺς καὶ ἰδρύσατε πρὸς τοῦτο καὶ δημόσιον πιστώριον ἵτοι ἄρτοποιεῖον³⁾.

25. **Τὰ Θεοφίλου** γ. ξενῶν, τὸν ὁποῖον ἰδρύσεν ὁ αὐτοκράτωρ Θεοφίλος καὶ ἐπροίκισε μὲ γρηματικὴν καὶ κτηματικὴν περιουσίαν. Ὁ ξενοδόχος τῶν Θεοφίλου κατεῖχε τιμητικὴν θέσιν εἰς τὸ τυπικὸν τῆς Βυζαντινῆς κουλῆς.

26. **Τὰ Κώνστα**, πτωχοκομεῖον ἀφιερωθὲν ὑπὸ τῶν φιλάνθρωπων γονέων τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου⁴⁾.

27. **Τὰ Εὐγενίου**, γηροκομεῖον⁵⁾ παρὰ τὴν πύλιν ἴσως τοῦ Εὐγενίου, ἀγνωστον ὑπὸ τίνος ἰδρυθὲν. Ἐκ σφραγίδος ἐγνώσθη Κυρίτζιος ὑπάτος καὶ γηροκόμος τῶν Εὐγενίου¹⁾.

28. Ἐν τοῖς **Τζήρου** ὑπήρχε ναὸς καὶ παρ' αὐτὸν πτωχοκομεῖον ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα²⁾.

29. Ἐν τῇ συνοικίᾳ **Δευτέρῳ** τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπήρχε ξενῶν, περὶ τοῦ ὁποῖου δύο μόνον μαρτυρίας γνωρίζω, ἐκ τοῦ βίου

¹⁾ Schlumberger, Sigillographie σ. 154

²⁾ Φιλοθέου, Κλητορολόγ. σ. 142. Πβ. Bury, The imperial administr. system. σ. 98.

³⁾ Ψευδοκωδ. σ. 246

⁴⁾ Λέων Γραμματ. σ. 227. Συμῶν Μάγιστρο. σ. 646. Θεοφάν. Συνέγ. σ. 94. Ψευδοκωδ. σ. 185. Κωνστ. Πορφυρογέν. 1, 173

⁵⁾ Βλ. βίον Θεοδώρου Στουδίτου, Βυζ. Χρονικά 21, 282: οὐσίαν καὶ γρήματα καὶ ὑπερξεν ἄλλην πολυτάλαντον οὖσαν, ἐτιμὴν καὶ οἶκον αὐτὸν τὸν τὰ Κώνστα καλούμενον τοῖς πένησι ἀποδόμενοι. . . . τὸν σταυρὸν ἤρανε.

⁶⁾ Κωνστ. Πορφυρογ. 1, 556.

⁷⁾ Schlumberger, Sigillographie σ. 154.

⁸⁾ Θεοφάν. Συνέγ. σ. 339: ἐτὸν δὲ τοῦ πρώτου τῶν ἀγγέλων ἐν τοῖς Τζήρου λεγομένοις θάτεον ναὸν καὶ τὴν περὶ αὐτὸν φιλάνθρωπον εἰς τοὺς πένητας ὑπουργίαν καὶ τροφηγίαν ἐκείνος ἐστίν ὁ περιποιησάμενος. . . . καὶ ἐπιδαφιλευσάμενος τὸν εἰς τοῦ πένητας ἔλεον.

τοῦ Ἁγίου Τιμοθέου καὶ ἐκ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου ¹⁾.

30-32. Ὁ Ῥωμανὸς Λεκαπηνὸς ἱδρυσεν ξενῶνα παρὰ τὴν μονὴν τοῦ **Μυρελαίου** τὴν ὑπ' αὐτοῦ «νεουργηθεῖσαν» ²⁾ καὶ εἰς τὰ **Μαβριανοῦ** ³⁾, καὶ γηροκομεῖον εἰς τὴν συνοικίαν Κύφην, τὰ **Κύφης** ⁴⁾. Τὸ νοσοκομεῖον τῆς Κύφης ἐδέχετο καὶ αὐτοκρατορικὴν ἐπίσκεψιν τὴν μεγάλην παρασκευὴν ἰδιαιτέρως, τοῦτο δὲ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξύψωσιν αὐτοῦ.

33. Ὑπὸ τοῦ πατρικίου Κωνσταντίνου τοῦ Λιβός ἱδρύθη ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ῥωμανοῦ Λεκαπηνοῦ καὶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, μονή, καὶ παρ' αὐτὴν ὁ ξενῶν τοῦ **Λιβός**. ⁵⁾ Τὴν μονὴν τοῦ Λιβός, βεβαίως δὲ καὶ τὸν ξενῶνα, ἀνεκαίνισεν Θεοδώρα ἡ μήτηρ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ Γέροντος ⁶⁾.

34. Ἡ αὐτοκράτειρα Ἑλένη, ἡ σύζυγος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἱδρυσεν εἰς τὴν συνοικίαν **Πετρῶν** ξενῶνα καὶ γηροτροφεῖον, τὰ **Ἑλένης**.

35. Ἄγνωστον εἶναι εἰς ἡμᾶς πότε καὶ ὑπὸ τίνος ἐκτίσθη, τὸ μνημονευόμενον ἐν τῇ **Πείρᾳ** γηροκομεῖον ὁ **Ἅγιος Ἡλίας** ⁷⁾.

36. Κωνσταντίνος ὁ Μονομάχος ἀνήγειρε «τὸ περικαλλὲς ἱερόν» τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν **Μαγγάνων** καὶ τὸ παρ' αὐτὸ νοσοκομεῖον ⁸⁾.

37. Ὑπὸ τοῦ Μιχαῆλ Ἀτταλιάτου ἱδρύθη ἐν Κωνσταντινουπόλει **Πτωχοτροφεῖον** παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Χριστοῦ τοῦ **Πανοικτίρμονος** ὡς ἐξάρτημα τοῦ ἑτέρου μεγάλου πτωχοτροφείου τοῦ ἰδίου ἱδρυτοῦ ἐν Ῥαιδεστῶ ⁹⁾.

38. Παρὰ τὴν μονὴν τῆς **Εὐεργέτιδος** ἐν Κωνσταντινουπόλει

¹⁾ Synaxarium Ecclesiae Constantinopol. ἐκδ. *Delehaye* τ. 743. *Varia graeca sacra*, ἐπὶ *A Παπαδοπούλου-Κεραμέως* σ. 11.

²⁾ *Du Cange*, Constantinopolis Christiana 4,160. *Κεδρ.* 2,319.

³⁾ Θεοφάν. *Συνέγ.* 430.

⁴⁾ Γεώργ. Μοναχ. σ. 565 Θεοφάν. *Συνέγ.* τ. 370. *Κωνστ. Πορφυρογ.* 1,181 Δημητριάδου, *Τοπικά* τ. 695.

⁵⁾ Θεοφάν. *Συνέγ.* τ. 371 *Συμμεών Μάγ.* σ. 724. *Ψευδοκωδ.* 289.

⁶⁾ *Νικηφ. Γρηγορ.* 1,463

⁷⁾ Θεοφάν. *Συνέγ.* σ. 458.

⁸⁾ *Lingenthal*, *Jus graecoromanum* 1,47.

⁹⁾ *Μιχ. Ἀτταλιάτ.* τ. 48 καὶ 71, *Κεδρ.* τ. 604

¹⁰⁾ *Σάθα*, *Μετ. Βουλιαδ.* 1,10 κ.λ.

ὑπῆρχε μικρὸν νοσοκομεῖον μὲ ὀκτώ κλῖνας (κρεβάτους) χάριν τῶν ἀσθενούντων μοναχῶν. Σπουδαιότερον ἦτο τὸ ξενοδοχεῖον τῆς Ἐυεργέτιδος, εἰς τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον ξένοι καὶ ἀσθενεῖς ἐτύγγανον περιποιήσεως, ἀλλὰ καὶ πτωχοὶ ἐτρέφοντο, ἐνεδύοντο καὶ παρηγοροῦντο ¹⁾).

39. Παρὰ τὴν μονὴν τῆς Κεχαριτωμένης ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν Ἰβρυθείσαν ὑπὸ Εἰρήνης τῆς Δουκαίνης, τῆς συζύγου Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ ὑπῆρχε μικρὸς ξενῶν χάριν τῶν ἀσθενουσῶν μοναχῶν. Ἐκ τῆς αὐτῆς μονῆς ἐγένετο καθ' ἑκάστην διανομὴ ὠρισμένης ποσότητος ἄρτου εἰς πτωχοὺς ²⁾).

40. Τὸ τελειότερον νοσοκομεῖον τοῦ Βυζαντίου καὶ ὄλου τοῦ μεσαίωνος ἦτο τὸ ἰατρεῖον ³⁾ ἢ ὁ ξενῶν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος τῆς Ἰβρυθείσης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Κομνηνοῦ. Παρὰ τὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος ἰδρύθη πλὴν τοῦ μικροῦ ξενῶνος τοῦ προωρισμένου διὰ τοὺς ἀσθενεῖς μοναχοὺς καὶ τέλειον νοσοκομεῖον μὲ πενήκοντα κλῖνας διηρημένον εἰς πέντε τμήματα (ὀρθίνους), παθολογικόν, χειρουργικόν, γυναικολογικόν, ὀφθαλμολογικόν, ψυχιατρικόν. Ὁ προϊστάμενος διηύθυνε τὸ νοσοκομεῖον βοηθούμενος ὑπὸ πλυσσάρθμου προσωπικοῦ ἰατρῶν καὶ φαρμακοποιῶν. Τὸ τυλικόν τῆς Μονῆς ἐπρονόησε λεπτομερέστατα περὶ τῶν χρηματικῶν μέσων τοῦ νοσοκομείου, περὶ λουτρῶν, περὶ τροφῶν, ἐνδυμάτων, στρωμνῆς τῶν ἀσθενῶν. Πλὴν τοῦ νοσοκομείου ὑπῆρχε καὶ γηροκομεῖον παρὰ τὴν μονὴν. Προσέτι κατὰ τὰς ἑορτὰς ἐγένετο καὶ διανομὴ ἑλεῶν ἀπὸ τοῦ πυλῶνος τῆς μονῆς ⁴⁾).

41. Ὁ περίφημος στρατηγὸς Γλαβᾶς Ταρχαναιώτης, ὁ νικητὴς τῶν Βουλγάρων, Ἰβρυσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ξενῶνα, γνωστὸν εἰς ἡμᾶς μόνον ἐκ τῆς ἀφιερῶσεως τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ ⁵⁾: εἰς τὸν ξε-

¹⁾ Δημητριάδου, Τυπικὰ σ. 649 καὶ 652.

²⁾ *Migne*, τ. 127, 1077 καὶ 1081.

³⁾ Τζέτζ. Ἐπιστ. 81.

⁴⁾ Δημητριάδου, Τυπικὰ σ. 656 κίξ, 666, 682, 688 κίξ, 694 κίξ. Βλ. προσέτι Chalandon, *Jean Comnène et Manuel Comnène* σ. 39. *Jeanseime* *Oeconomos* σ. 11 κίξ. Ἀριστ. Κούζην, Ἀρχαία Ἱατρικὴ καὶ Βιολογία 1920 σ. 44 κίξ.

⁵⁾ M. Philas, *Carmina* ed. E. Miller, 1,280.

νάνα πρωτοστράτορος τοῦ Γλαβᾶ». Ὁ ξενὼν τοῦ Γλαβᾶ εἶναι ἴσως τὸ τελευταῖον φιλανθρωπικὸν ἴδρυμα τὸ ἱδρυθὲν ὑπὸ Ἑλλήνων ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὸ ἐξῆς ἢ αὐξουσα δυστυχία ἕνεκα τῆς πίεσεως τῶν Τούρκων δὲν ἐπέτρεπεν ἀνδρυσιν νέων εὐαγῶν οἰκῶν καὶ ἐθεωρεῖτο βεβαίως εὐτύχημα ἡ διατήρησις τῶν κυριωτέρων παλαιῶν.

42. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι καὶ ξένοι ἱδρυσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλανθρωπικὰ ἴδρύματα. Ἐκ τούτων ὀνομαστός εἶναι ὁ ξενὼν τοῦ Κραλλη¹⁾, ἱδρυθεὶς ὑπὸ τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος Στεφάνου Οὐρσεσι, ἴσως κατ' ἀρχὰς χάριν τῶν Σέρβων ξένων. Τὸ 1406 ἀναφέρεται νοσοκόμος τοῦ ξενῶνος²⁾, ἐπομένως καὶ τότε ἐξετέλει τὸν ἀρχικὸν τοῦ προορισμὸν. Ἀργότερα ἱδρύθη καὶ σχολεῖον ἐν αὐτῷ, «Καθολικὸν μουσεῖον», ὅπου ἐδίδαξαν ὁ ὀνομαστός Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος³⁾.

Βεβαίως δὲν γνωρίζομεν ὅλα τὰ φιλανθρωπικὰ ἴδρύματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐφ' ὅσον μάλιστα δὲν εἶχον ἰδιαίτερα ὀνόματα. Καὶ τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ καὶ αἱ γενικώτεραι εἰδήσεις περὶ τῆς φιλανθρωπίας τῶν αὐτοκρατόρων, πατριαρχῶν καὶ ἄλλων Ἑλλήνων τοῦ μεσαίωτος ἐπιτρέπουσιν εἰς ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι δὲν εἶναι ὑπερβολικὰ ὅσα γράφει συγγραφεὺς ἀρμοδιώτατος, ὁ Καντακουζηνός: «οὐ μόνον οἱ δυνατοὶ τῶν πολιτῶν καὶ φροντιστήρια ἱερὰ καὶ οἱ πρὸς κοινὴν ὑποδοχὴν τῶν ξένων κατεσκευασμένοι οἴκοι, τὸ θαυμάσιον τοῦτο παρὰ Ρωμαίοις ἔργον καὶ πολλῆς φιλανθρωπίας γέμον, ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ δήμου πλειᾶτοι καὶ τῶν ἐργαστηρίων καὶ τέχναις προσεχόντων, μᾶλλον δὲ σύμπαντες ἐφιλονίκουσι ἄλλοι ἄλλους ὑπερβαλέσθαι τῇ περὶ τοὺς δυσπραγοῦντας φιλομῖα»⁴⁾.

Ὁ Ἀνδρόνικος Κάλλιστος ἐν τῇ μονοδίᾳ του ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐρωτᾷ δικαίως: «ποῦ δὲ νοσοκομεῖα καὶ

¹⁾ Actes d' Athos 5,194.

²⁾ Σπύρ. Λάμπρου, Ἀργυροπούλεια σ. κδ'.

³⁾ Λύτθι σ. 227: «ἐν τῷ ξενῶνος Καθολικῷ Μουσεῖω». Ξενῶν βεβαίως νοσῖται ἐνταῦθα ὁ τοῦ Κραλλη, τὸ δὲ ὄνομα Καθολικὸν Μουσεῖον δεικνύει ἀπλῶς τὴν περιουσίαν τοῦ σχολείου.

⁴⁾ Καντακουζ. 3,227.

νηροκομεία καὶ μετωχοιροφεία, ὧν ἡ Πόλις πολλὴν ἐποίει σπουδὴν; *)).

Αἱ συμπυκνωθεῖσαι ἀνωτέρω εἰδήσεις, παρὰ τὰ πολλαπλᾶ χάσματα, βόηθησαν εἰς τὴν καλυτέραν κατανόησιν τοῦ βυζαντιτικοῦ κόσμου, περὶ τοῦ ὁποῦ πολλακίς μετὰ τόσῃς ἀμαθείας καὶ ἀκρισίας γίνεται λόγος.

Προσθήκη: Εἰς τὴν ἐν σ. 131 βιβλιογραφίαν πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι περὶ τῶν παλαιότερων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων ἔγραψε καὶ ὁ κ. Καρολίδης εἰς τὸ Ἡμερολόγιον τῶν Ἐθνικῶν Καταστημάτων Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1909, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν κατόρθωσε νὰ εὔρω τὴν μελέτην ἐν Ἀθήναις.

ΚΩΝΣΤ. ΑΜΑΝΤΟΣ

*) Βλ. Νέον Ἑλληνοβυζαντινὸν ἔργον